

Едуард Карапетян
Тернопільський національний
економічний університет

Обґрунтування використання кластерного підходу в підвищенні стійкого розвитку регіону

Стійкий розвиток регіону – це здатність забезпечити суспільству тривалий соціально надійний економічний розвиток в умовах гармонійної взаємодії з навколишнім природним середовищем, орієнтуючись при цьому на підвищення рівня життя населення на базі задоволення основних сьогоdnішніх потреб і врахування інтересів майбутніх поколінь. Стійкий розвиток забезпечується, насамперед, за рахунок довгострокового економічного зростання. При цьому економічне зростання розглядається в якості фундаментальної основи підвищення рівня життя громадян, створення матеріальної бази для процвітання майбутніх поколінь, здійснення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення.

Однак, неконтрольний кількісний ріст може створити загрозу існуванню всього людства, оскільки він породжує екологічні, енергетичні, сировинні та деякі інші глобальні проблеми. Загроза виснаження природних ресурсів і погіршення екологічної ситуації перебуває в прямій залежності від рівня розвитку економіки. Ця загроза сьогодні особливо висока для окремих регіонів України через переважний розвиток екологічно «брудних» галузей промисловості, наприклад, металургійної, паливно-енергетичної і хімічної, відсутності або обмеженого використання природозберігаючих технологій. Тому концепція стійкого розвитку регіону повинна сприяти одночасному вирішенню таких основних завдань: збереження природного та рекреаційного потенціалу території, примноження людського капіталу (зростання тривалості та якості життя, поліпшення здоров'я, зниження смертності), росту валового регіонального продукту. Механізм реалізації вказаної концепції полягає в тому, що на території регіону повинна здійснюватися переробка регіональних природних ресурсів і формуватися регіональна територіально-виробнича система з

високою якістю й асортиментом продукції та послуг, що забезпечує сприятливу екологічну ситуацію, високий рівень соціальної комфортності. Очевидно, що розвиток промисловості на основі ресурсного потенціалу території буде негативно позначатися на навколишньому середовищі, а це ставить під сумнів можливість реалізації в цьому випадку концепції стійкого розвитку. Однак, на наш погляд, у теперішній час будь-який розвиток неможливий без розвитку виробництва, в тому числі промислового. Відмова від розвитку промислового виробництва означала б відмову від прогресу, була б кроком назад у прогресі цивілізації. Проте, можливість застосування концепції стійкого розвитку в сучасних умовах доводить правило, сформульоване американським економістом Д.Хартвіком, згідно з яким стійкість розвитку (в сучасному розумінні цього терміна) забезпечується в тому випадку, коли вся рента за виснаження природних ресурсів визначається як різниця між ринковою ціною ресурсу та граничними витратами його видобутку, інвестується в матеріальний капітал (обладнання, споруди тощо), тобто використання невідновних ресурсів компенсується через нарощування відновних ресурсів, якими можуть бути людські, земельні та лісові ресурси тощо.

Наприклад, споживання вичерпних природних ресурсів можуть замінити інвестиції в людський і матеріальний капітал, які роблять можливим розробку й застосування в недалекому майбутньому нових технологій і способів використання ресурсів, раніше недоступних суспільству та менш ресурсномістких, залучення в господарське використання принципово нових їх видів. Саме завдяки цьому можливе відновлення спожитого раніше природного капіталу, і тільки в цьому випадку можна говорити про можливе заміщення природного капіталу людським і речовим без шкоди для добробуту суспільства (з подальшою заміною частини природного капіталу за рахунок його приросту).

Розвиток регіону, зазвичай, розглядається на основі сукупності різних соціальних і економічних цілей. Він завжди має спрямованість, обумовлену метою або системою цілей. Згідно з концепцією стійкого розвитку основними завданнями розвитку регіону на сучасному етапі повинні бути:

- зростання виробництва та підвищення його ефективності;

- поліпшення якості життя населення, зростання доходів, покращення здоров'я населення та підвищення рівня його освіти;

- раціональне використання регіональних природних ресурсів і зниження навантаження на навколишнє середовище.

Розвиток економіки регіону, а це його перехід у новий, більш досконалий стан, проявляється в економічній спрямованості, тобто в збільшенні обсягів продукції, що випускається, підвищенні рентабельності та поліпшенні фінансового стану регіональних підприємств й організацій. Крім цього, стійкий розвиток характеризується збереженням природних ресурсів і примноженням людського капіталу – підвищенням рівня добробуту, зростанням зайнятості населення регіону. Разом з тим, стійкий розвиток регіону, як зазначалося раніше, має забезпечуватися комплексно, через прогрес найбільш перспективних галузей регіонального господарства, що виробляють конкурентоспроможну продукцію на основі використання територіальних природних ресурсів.

Таким чином, ключовим фактором стійкого економічного зростання є ефективна діяльність промисловості, яка, в свою чергу, здійснює серйозний вплив на розвиток інших галузей економіки і, що не менш важливо, на соціальну сферу.

Нині є безліч теорій регіонального зростання, серед яких можна виділити п'ять напрямків:

- 1) неокласичні теорії, засновані на виробничій функції;
- 2) теорії кумулятивного зростання, що є синтезом неокейнсіанських, інституційних та економіко-географічних моделей;
- 3) нові теорії регіонального зростання, що базуються на зростаючій віддачі від масштабу і недосконалої конкуренції;
- 4) нові форми територіальної організації виробництва, що спираються на промислові та регіональні кластери, ланцюжок додавання вартості, економіку навчання, національну та регіональну системи інновацій;
- 5) інші теорії, які пояснюють часткові або окремі питання регіонального зростання.

Перераховані теорії мають свої переваги і недоліки, проте для того, щоб створити умови для переходу до стійкого розвитку, на зміну застарілим підходам повинні прийти нові технології управління регіональним розвитком.

Сьогодні великою популярністю користується теорія полюсів зростання, висунута французьким економістом Ф. Перроу. В основі цієї ідеї, лежить уявлення про провідну роль галузевої структури економіки, і в першу чергу лідируючих галузей, які створюють нові товари та послуги. Не кожен регіональний центр є полюсом зростання, а тільки той, в якому є пропульсивні галузі. Завдання розвитку регіонів визначається тим, що необхідно знайти галузі, які дадуть поштовх до розвитку всієї регіональної системи. Державні інвестиції концентруються там, де від них очікується велика економічна віддача. Маються на увазі такі райони, в яких географічне положення та характер ресурсів сприяють розвитку пропульсивних видів діяльності. У вибраному регіоні визначається пункт, якому належить стати полюсом зростання. Далі допомога держави полюсу зростання може здійснюватися різними шляхами: участь у проектно-вишукувальних роботах, інвестиції в інфраструктуру, пільги підприємництву тощо.

Після того як рівень розвитку створюваного полюса зростання досягне певної межі, особливого втручання держави у вигляді пільг і масштабних інвестицій уже не потрібно. Починають працювати поляризовані ефекти і мультиплікатори. Полюс зростання розвивається за рахунок ендогенних факторів. Підтримка полюса зростання на початковому етапі його становлення з боку держави або регіональної адміністрації виступає лише як каталізатор процесу регіонального розвитку, однак без нього процес відбуватися не може.

Нині широку популярність поряд з концепцією полюсів зростання, отримала структурно-інноваційна концепція регіонального розвитку. Відповідно до згаданої концепції, в структурних перетвореннях виділяються два етапи. Перший, зазвичай, спрямований на подолання економічної кризи і спаду виробництва з метою збереження технічного потенціалу (шляхом підтримки певних сфер економіки та окремих соціально-напружених регіонів). На цьому етапі в якості пріоритетних сфер державної підтримки виділяються галузі, які виробляють життєво важливу

продукцію (паливо, продовольство, медикаменти), а також соціальна сфера (житлове будівництво, охорона здоров'я тощо). На другому етапі досягається стабілізація і поступове зростання. Він передбачає створення довготривалих стимулів розвитку, формування пільгових умов господарювання для найбільш перспективних галузей і виробництв (наприклад, освоєння нових джерел енергії, перспективних видів синтетичних матеріалів, виробництво електронної техніки, зв'язку, розширення випуску спеціалізованих предметів споживання тощо).

У вказаній концепції найбільший наголос робиться на структурній складовій, в той час як інноваційні аспекти залишаються без належної уваги. Пріоритети структурної перебудови регіону (соціальна переорієнтація виробництв, зниження шкідливого впливу на навколишнє середовище, технічне переозброєння діючих підприємств, у тому числі на основі диверсифікації, розвиток виробничої інфраструктури, становлення гнучких виробничих структур тощо) не підкріплюються організаційним механізмом і стратегією інноваційного розвитку.

Для досягнення дійсно стабільного розвитку та створення передумов довгострокового і безперервного економічного зростання необхідно, щоб структурні зміни підкріплювалися активізацією інноваційної діяльності. Структурні зміни повинні бути спрямовані на збільшення випуску високотехнологічної, наукомісткої продукції при зниженні питомої ваги сировинних галузей, матеріаломістких та екологічно шкідливих виробництв.

На наш погляд, цілям стійкого регіонального розвитку найбільш відповідає теорія конкурентних переваг Майкла Портера, яка модернізує теорію розміщення, теорії полюсів зростання, кумулятивні теорії та теорії дифузії. Кластерний підхід, заснований на подоланні вузького, галузевого бачення економіки регіону, одночасно передбачає перехід до комплексного використання потенціалу розвитку території. При кластерному підході фокус регіональної політики зміщується з окремих компаній у бік взаємопов'язаних систем, які забезпечують зростання створюваної вартості.

М. Портер розглядав кластери, вивчаючи конкурентоспроможність. Попри це, підвищуючи конкурентоспроможність регіону, кластери також впливають і на його

стійкий розвиток. Це відбувається за допомогою підвищення продуктивності підприємств, які входять у кластерне об'єднання, через впровадження інновацій, які і підвищують продуктивність цих підприємств, через стимулювання розвитку нових напрямів регіонального бізнесу, що підтримує інновації та розширює межі кластера, через використання нових ресурсозберігаючих технологій. Підвищення продуктивності підприємств веде до зростання їх ефективності, інновації створюють умови для випуску конкурентоспроможної продукції. Іншими словами, введення інновацій у рамках регіону не є самоціллю. Сенс їх імплементації полягає у створенні умов для підвищення продуктивності підприємств. Стимулювання кластером виникнення нового бізнесу призводить до утворення нових робочих місць. Таким чином, кластерні об'єднання стимулюють піднесення регіону не тільки шляхом його економічного розвитку, а й шляхом соціального прогресу, створення сприятливого соціального середовища, підтримки екологічного середовища. Останнє при розвитку кластерів підтримується через створення і розвиток галузей регіонального господарства, відповідних індустріальної і постіндустріальної стадії. Наявна пряма залежність між екологічним поліпшенням на підприємстві та економічною вигодою. Вона досягається за рахунок економії ресурсів, що призводить до скорочення витрат на придбання сировини, на зменшення викидів, розміщення відходів.

Таким чином, кластер у контексті стійкого розвитку дає певні переваги, які виражаються в підвищенні економічної, соціальної та екологічної ефективності (табл. 1).

Таблиця 1

Переваги кластерного підходу в контексті стійкого розвитку регіону

Критерії	Для регіону	Для підприємств, які входять в
Економічна ефективність	Збільшується кількість платників податків і база для оподаткування. З'являються умови для економічного зростання.	Підвищується продуктивність підприємств. Підтримується потенціал інноваційного зростання, з'являється інфраструктура для досліджень і розробок. Виникають

Соціальна ефективність	Збалансований регіональний бюджет дасть можливість здійснювати ефективну	Підвищується заробітна плата. Покращуються умови праці
Екологічна ефективність	Зменшується навантаження на навколишнє середовище	Підвищується безпека діяльності підприємств кластера для

Як видно з табл. 1, кластерний підхід не тільки служить засобом підвищення конкурентоспроможності, посилення інноваційної спрямованості тощо, але й виступає потужним інструментом для стимулювання регіонального розвитку. Тому питання стійкого розвитку регіону та стабільного зростання його економіки необхідно розглядати в контексті особливостей і перспектив подальшого розвитку промислових кластерів. Кластерний підхід є потужним знаряддям реалізації стійкого розвитку, що, в кінцевому підсумку, проявляється в зростанні виробництва, зайнятості, рівня доходів населення, раціонального використання природних ресурсів, зниження навантаження на навколишнє середовище.